

Vertrouwen als gist voor het dagelijks brood door roel in 't veld

Zorgt de euro voor heftige prijsstijgingen of niet? Zalm en het CBS zeiden van niet, maar alle restaurantbezoekers wisten en weten wel beter.

Dalen de koersen vanwege ontbrekend vertrouwen in de integriteit van topondernemers? Heeft Greenspan gelijk als hij betoogt dat “greed” de voornaamste oorzaak was van onverachte schandalen rond grote ondernemingen als Enron en World.com? En dat terwijl het gehele kapitalistische systeem nu juist is gebaseerd op de werking van wedijver en de effectiviteit van geldelijke prikkels? Wie is te vertrouwen? Welke kennisbron is geldig?

Begrijpen wij eigenlijk wel iets over de wereld om ons heen?

De effectenbeurs is slecht voorspelbaar, heeft het karakter van een chaotisch systeem. Er is wel orde, maar die leidt niet tot voorspelbaarheid. Het zelfde geldt voor een samenleving. Mensen en organisaties vormen strategieën die gedeeltelijk berusten op waarnemingen van gebeurtenissen in de omgeving, daarop gevolgd reflectie en leiden tot uit een beschikbaar repertoire gekozen gedrag. De resultaten van die reflectie zijn principieel onvoorspelbaar, omdat alle eerder beschikbare kennis erin is verwerkt. Voorzover die kennis menselijk gedrag betref, is het resultaat van de reflectie tevens mogelijkerwijze het einde van de geldigheid van de kennis. Het uitvoeren van de strategie leidt dan tot gedrag dat de kennis, geformuleerd als regelmatigheid, ontkracht. Soms is achteraf heel adequaat te verklaren hoe het zo gekomen is. Wij aanvaarden dan de verklaring als nieuwe kennis. Soms lijkt geschiedschrijving echter ook bijna arbitrair. Golo Mann heeft bijvoorbeeld een beroemde verklaring gegeven voor de

opkomst van Hitler door te wijzen op het vernederende karakter van het verdrag van Versailles dat het einde van de eerste wereldoorlog bezegelde. Dat lijkt heel plausibel maar zullen we ooit weten of het ook echt waar was? Nog beter, wat betekent “echt waar”? Niemand zal immers volhouden, dat er slechts een enkele oorzaak-gevolg-relatie werkzaam was. Talloze factoren bevorderden voornoemde opkomst. Het belang van het betoog is dan ook niet zozeer gelegen in het universeel geldige karakter van de verklaring alswel in de prescriptieve werking van het betoog: sluit aan het einde van een oorlog geen al te vernederende verdragen voor de verliezers, want wie op die wijze wind zaait, zal storm oogsten.

Is er vertrouwen zonder kennis mogelijk? We doen niet anders, dunkt mij. Ons hele leven is gebaseerd op vertrouwen in de werking van ons omringende instellingen, merendeels publiek van karakter, die vertrouwen borgen in de kwaliteit van de goederen en diensten die wij tot ons nemen. Dat vertrouwen is de gist voor ons dagelijks brood. Zonder dat valt niet te leven. Maar ook grote ondernemingen en de ambachtelijke kleinere dienstverleners schenken we vertrouwen. We laten schilders in ons huis werken terwijl we afwezig zijn, en niemand keurt zelf zijn etenswaren. Dat vertrouwen is echter niet onvergankelijk of onvoorwaardelijk. Het is te logenstraffen door rampen en schandalen, die voort komen uit gebrek aan kennis – zoals in het geval van de BSE-crisis - of ineffectief gedrag – zoals in het geval van de Herculesramp - van professionals. Maar dieper is de breuk die ontstaat als de integriteit van de instelling die het vertrouwen moest borgen onder vuur komt te liggen. Die breuk leidt tot fundamenteel wantrouwen. De meest ernstige en angstaanjagende breuk ontstaat indien de

overtuiging groeit dat er sprake is van willekeur. Daarom is het optreden van machthebbers steeds gebonden aan rechtsregels. Die hebben tot doel willekeur uit te bannen. De combinatie van macht en willekeur is de meest angstaanjagende op aarde. Maar ook in een rechtstaat bestaan domeinen, grotten en spelonken, waarin het recht geen of nauwelijks toegang heeft. Waar sterkere leerlingen de zwakkere pesten en treiteren, waar domme roddel het leven van dorpsgenoten verziekt, waar geruchten over kwaliteitsgebreken het professionele bestaan van een dienstverlener tot een fataal einde voeren, daar vindt het recht vaak geen toegangspoort. Bovenal echter is het domein gevoelig waarbinnen de machthebber zich verhoudt tot de hem toegewijde, ambtelijke organisatie. De machthebber die zich van willekeur bedient zaait angst en wantrouwen om zich heen. In de Verenigde Staten bestaat een politieke toplaag die tevens leiding geeft aan de niet-politieke ambtenaren. Die politieke toplaag wordt uitgekozen door de nieuwe president. Dat is een transparant systeem dat goed kan werken in een groot land met bijna oneindige hoeveelheden beschikbaar talent.

In ons land bestaat een principiële ander systeem. De ambtelijke toplaag rouleert weliswaar regelmatig, maar functioneert op basis van het beginsel van politieke neutraliteit. Bewindspersonen zoeken een omgangsvorm met de bestaande organisatie. Blijkt daar van problemen, dan zoekt men een oplossing. Maar in dit systeem past niet, dat een aankomende minister op basis van eerder gevormde oordelen een beetje selectief proletarisch kan gaan winkelen in de bestaande bemensing van de organisatie. Dat moge geschieden op basis van argumenten omtrent politieke effectiviteit, maar het komt neer op willekeur. En die leidt zoals gezegd tot de meest fundamentele

vorm van vertrouwensverlies. Evenzeer een ernstige aanslag op politieke effectiviteit, zo dunkt mij.